

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ORTAK TARIM POLİTİKASI VE TÜRKİYE'DEKİ GELİŞMELER

Yrd. Doç. Dr. Murat Ercan *

Özet

Tarım, insanların en temel ihtiyacı olan beslenme gereksinimini karşılayan bir sektör olmasından dolayı, ülke ekonomilerinde ve toplumların gündelik hayatında oldukça önemli bir yere sahiptir. İkinci Dünya Savaşından sonra Avrupa Birliği geçmişte yapılan hatalardan ders alarak Ortak Tarım Politikasını uygulamaya koymuş ve bu politikayı her geçen gün geliştirmiş yeni reformlar yapmıştır. Avrupa Birliği-Türkiye arasında uyum sürecinde yaşanan sorunlardan biriside Tarım alanındadır. OTP ile Türk Tarım Politikaları uygulamaları arasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Uygulamalarda ki bu farklılıklar uyum sürecinde ki Türkiye'ye ciddi bir şekilde etkilemektedir

Bu çalışmada Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne (AB) katılım Ortak Tarım Politikası'na (OTP) uyum öncesi ve sonrası alınması gereken önlemleri ortaya koymayı amaçlamıştır. Ayrıca çalışmada, Türkiye-AB arasındaki Tarım sektöründeki uygulama farklılıkları ve Türkiye'nin yapması gereken tarımsal ödevleri incelenerek, bu ödevler yerine getirilirken Türkiye'nin karşılaştacağı sorunlar analiz edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Türkiye'nin uyum sağlaması gereken Topluluğun Ortak Tarım Politikası, reformları ve gelecek için öngörüler incelenerek, Türk tarım sektörü ve tarım politikası irdelenmiş, Topluluk Ortak Tarım Politikası ile karşılaştırılarak bu politikaya uyumu değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Tarım Sektörü, Ortak Tarım Politikası, Türk ve AB Tarım Politikaları*

THE COMMON AGRICULTURAL POLICY IN THE EUROPEAN UNION AND DEVELOPMENTS OF TURKEY

Abstract

Agriculture, the most basic needs of people who meet the nutritional requirements of an industry because the country's economy and society in their daily lives has a very important place. After the Second World War, European Union to take lessons from the mistakes of the past to implement the Common Agricultural Policy and this policy was developed with each

* Bilecik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, murat.ercan@bilecik.edu.tr

passing day has made the new reforms. European Union integration process between Turkey in the field of agriculture One of the problems. Agricultural Policies in Turkey with OTP applications there are serious differences. That these differences in the process of integration of applications to which seriously affect Turkey.

In this study, Turkey's European Union (EU) accession to the Common Agricultural Policy (CAP) compliance must be taken before and after the measures were intended to reveal. In addition, study, Turkey-EU differences between the agricultural sector and the application needs to do in Turkey are examined agricultural assignments, these assignments are fulfilled will face Turkey's problems have been tried to be analyzed. In addition, Turkey's need to ensure compliance with the Community's Common Agricultural Policy reform and predictions for the future are examined, the Turkish agricultural sector and agricultural policy have been discussed, the Community Common Agricultural Policy and compared with adherence to this policy is evaluated

Key Words: *Agricultural Sector, the Common Agricultural Policy, Turkey and the EU Agricultural Policies*

1.Giriş

Tarım, insanların en temel ihtiyacı olan beslenme gereksinimini karşılayan bir sektör olmasından dolayı, ülke ekonomilerinde ve toplumların gündelik hayatında oldukça önemli bir yere sahiptir. Tarım politikası İkinci Dünya Savaşından sonra Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun birlik bünyesinde oluşturduğu ilk politika olması neden ile oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu politika savaş sonrası kıtlık ve ürün yetersizliğinin önüne geçilmesi, yeni tarım alanlarının bir an önce açılması, acil gereksinim duyulan ürünlerin eksikliğinin giderilmesi, üye devletlerin tarım alanında kendi kendine yeter hale gelmesi adına yapılan bir girişimdir. Ortak Tarım Politikası'nın üye devletlerdeki hitap ettiği geniş kitle ve AB bütçesinin yarısına yakınının ayrıldığı düşünülürse, Birliğin en önemli politikalarından birisi olduğu söylenebilir. OTP ilk kurulduğu yıllarda Topluluk içerisindeki tarım ürünleri kendi kendine yeter olmaktan çok uzakken, uygulamaların aşırı ürün artışı ile kendi kendisinin kurbanı olan bir politika haline gelmesi ve reform hareketlerinin gündeme getirilmesine neden olmuştur.

Zengin toprak rezervleri, sulanabilir arazi ve su kalitesinin yüksekliği, bölgesel coğrafya ve iklim özelliklerinin tam uygun olması, Türkiye' de ürün çeşitliliğinin yelpazesini oldukça geniş kılmaktadır. Bununla birlikte, üretimin efektif yapılamaması teknolojik eksiklikler, bilinçsiz tarım uygulamaları, suyun gerekli kullanılmaması, ilaç ve gübre kullanımındaki hatalar ile sektörel gelişmenin küçük ve orta boy işletme boyutlarında kalmasına neden olmaktadır. Buda Türkiye'de tarımcılığı olumsuz etkilemektedir.

1963 Yılında yapılan Ankara Anlaşması ile başlayan Türkiye AET ilişkilerinde, ortaklık rejiminin tarım ürünlerini de kapsadığı vurgulanmıştır. Ardından 1973 Yılında yürürlüğe giren ve yirmi iki yıllık geçiş dönemini içeren Katma Protokol ile tarım ürünlerinin serbest dolaşıma açılabilmesi için bu geçiş döneminde OTP' ye uyum sağlanması gerekliliği konusunda kararlar alınmıştır. Geçiş dönemi ardından 1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı

imzalanmış ve burada işlenmiş tarım ürünleri kapsama alınırken, işlenmemiş tarım ürünleri bu anlaşma dışında bırakılmıştır. Katma Protokol ile gelen uygulamalardan birisi de, tarım ürünlerinde serbest dolaşım gerçekleştirilinceye kadar, tarım ürünlerinde tercihli ticaret rejimi uygulaması başlamıştır.

Ankara Antlaşması'nın 11. maddesinde, tarım ürünlerinden kast edilenin Roma Antlaşması'nın II sayılı Ekini oluşturan listede yer alan ürünler olduğu belirtilmektedir. Topluluğun Ortak Tarım Politikası, Roma Antlaşması II sayılı Ekinde yer alan ürünlere ilişkin olup, Ek II' de yer almayan ürünler olarak da tabir edilen, imalatında hububat, seker, süt ve süt tozu gibi temel tarım ürünleri kullanılan işlenmiş tarım ürünleri AT ile ticarete gümrük birliği kapsamında yer almaktadır.

Katma Protokol ile tarım ürünlerinde serbest dolaşım sağlanıncaya kadar taraflar birbirlerine tercihli bir rejim uygulayacakları hükmü bağlanmıştır. Bu çerçevede AET, Katma Protokol ve Ortaklık Konseyi Kararları ile Türkiye'ye çeşitli tavizler tanınmıştır. Aynı şekilde Türkiye böyle bir sorumluluğu olmasına rağmen AET taviz vermekten kaçınmıştır. Bunun üzerine 1993 yılında karşılıklı tavizler verilmesi hususunda görüşmeler başlamış ve müzakereler 1997 yılında tamamlanmış, 1 Ocak 1998 yılı itibari ile Ortaklık Konseyi Kararı ile yürürlüğe girmiştir.

Bu çalışmada, Türkiye-AB arasındaki Tarım sektöründeki uygulama farklılıkları ve Türkiye'nin yapması gereken tarımsal ödevleri incelenerek, bu ödevler yerine getirilirken Türkiye'nin karşılaştığı sorunlar analiz edilecektir. Ayrıca Türkiye'nin uyum sağlaması gereken Topluluğun Ortak Tarım Politikası, reformları ve gelecek için öngörüler incelenerek, Türk tarım sektörü ve tarım politikası irdelenmiş, Topluluk Ortak Tarım Politikası ile karşılaştırılarak bu politikaya uyumu değerlendirilecektir.

2. AB'nin Ortak Tarım Politikası Oluşturma Sebepleri ve ilkeleri

İnsanlar üç temel ihtiyaç olan gıda, giyim ve barınmanın hepsi de tarımsal üretime dayanır. Gıda ihtiyacının tamamı tarımsal ürünlerden (bitkisel, hayvansal, balıkçılık ve Orman ürünleri) karşılanmaktadır. Giyim ve kuşam ihtiyaçları ise Pamuk, ipek ve yün-yapağı gibi tarım kaynaklı doğal elyaflardan karşılanmaktadır. Barınma da ise başta tahta olmak üzere tarım kaynaklı ürünler kullanılmaktadır.

Avrupa Topluluğu'nun kuruluş aşamalarından itibaren tarım konusu Avrupa ülkeleri arasında son derece önemli konu olarak algılanmıştır¹. Özellikle İkinci Dünya Savaşında çok sayıda insan gıda maddesi yokluğu gibi savaş dışı nedenlerden dolayı hayatlarını kaybetmişlerdir. Geçmişte yaşanan bu kötü olaylar Avrupa Ülkelerini harekete geçirmiş ve Avrupa ülkeleri geçmişten ders çıkartarak tarımın önemini vurgulamıştır. Roma Anlaşmaları'nda ortak bir tarım politikasının ana hatları çizilirken, bir yıl sonra Stresa Konferansında üye devletler bu politikanın temel ilkelerini belirlemişlerdir. Daha sonra bu ilkeler somutlaştırılarak 1960 yılında kabul edilmiş ve 1962 yılında Ortak Tarım Politikası yürürlüğe girmiştir².

¹ Palabıyık, M.Serdar: Avrupa Birliği, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2008,s.58

² Pfetsch, Frank. R: Die Europäische Union, UTB, München, 2005,s. 192

Roma Anlaşmaları'ndan biri olan Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun 33.Maddesi Ortak Tarım Politikası'nın (OTP) amaçlarını şu şekilde belirtmektedir. Buna göre;

- Teknik ilerlemeyi destekleyerek, tarımsal üretimi rasyonel hale getirmek ve üretim özelliklerini, özellikle işgücünü uygun değer şekilde kullanarak verimliliği arttırmak,
- Tarımda verimliliği arttırmak,
- Ürün arzının güvenliğini sağlamak³,
- Tarımsal üretim araçlarının etkili kullanımını sağlamak,
- Tarım sektöründe çalışanların gelirini arttırmak,
- Tüketicilere daha gerçekçi ve uygun fiyatlar sunmak,
- Piyasalarda istikrarı sağlamak,
- Fiyatların üye ülkeler arasında haksız rekabete yol açmasının önüne geçmektir.⁴

Aynı anlaşmanın 34. Maddesinde bu amaçlara ulaşmak için bir Tarımsal Pazarların Ortak Örgütü kurulması karara bağlanmıştır. Bu örgütlenme çerçevesinde üye devletler tarımsal rekabete ortak standartlar belirlemeyi, ulusal pazarlarındaki örgütlenmelerini diğer ülkelerle uyumlu hale getirmeyi ve bir Avrupa Pazarı kurmayı kabul etmişlerdir.

Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası üç temel ilkeye dayanmaktadır. Bunlar; tek Pazar ilkesi, Topluluk Tercih İlkesi ve Mali Dayanışma İlkesidir.⁵

Tek Pazar İlkesi OTP kapsamında tarım ürünlerinin serbest dolaşımını engelleyen tüm kısıtlamaların kaldırılarak tek bir pazar oluşturulmasını öngörmektedir. Bunu için ise üye devletlerinde, ortak fiyat ve rekabet kurallarını, istikrarlı bir döviz kurunu ve dış pazarlara karşı sınırlarda ortak bir koruma anlayışı olması gerekmektedir. Tek Pazar, İlkesi'nin hayata geçirilebilmesi için üye ülkelerin kullanacakları kural ve mekanizmaların aynı olması ve Topluluk tarafından bir çatı altında idare edilmesi gerekmektedir.⁶

Topluluk tercihi ilkesi ile AB iç pazarında üretilen ürünlere öncelik tanınması amaçlanmıştır. Bu ilke doğrultusunda AB üretilen tarım ürünlerini, üçüncü ülkelerden yapılan ithalata karşı korurken, ihracat söz konusu olduğunda bu ürünlere sübvansiyon vermektedir. Ortak mali sorumluluk ilkesi ile AB ülkeleri OTP kapsamındaki tüm harcamaların üye devletler tarafından ortaklaşa üstlenilmesini hedeflenmiştir. Bu bağlamda Nisan 1962'de Topluluk bütçesi içerisinde "Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu" ("FEOGA" veya "EAGGF") oluşturulmuştur. AB 2003 yılı itibari ile Birlik bütçesinin %45'ni "FEOGA" veya "EAGGF" ayırmıştır. Bu fondan AB yaklaşık %60'ı bitkisel üretim faaliyetleri için, %30'u hayvansal üretim ve %10'u kırsal kalkınma için ayırmıştır.⁷ OTP ile birlik üyesi ülkelerde tarımsal faaliyetlerde ve kazanç oranlarında ciddi artışlar sağlanmıştır.

³ Altrichter, Christian: Die gemeinsame europäische Agrarpolitik, Grin Verlag, München , 2007,s.15

⁴ Björn, Schwarz: Die Auswirkungen der EU-Agrarpolitik auf Entwicklungsländer, Tectum Verlag, 2009,s. 34

⁵ Kautz, Rene: Gemeinsame Agrarpolitik der EU, Grin Verlag, München 2007,s.8

⁶ Fındıkçı, Aydın: Entstehung, Entwicklung und Wirtschaftliche Bedeutung der Regionalpolitik der EU und Ihre Strukturinstrumente, Zeitschrift für Europa Studien,No.1,2005, s.149–169, s. 160

⁷ Käber, Anja-Maria: Die gemeinsame Agrarpolitik der EU vor dem Hintergrund der Osterweiterung, Diplomarbeit, Berlin, 2002,s.36

2. AB ile Türkiye tarımı arasındaki farklılıklar

OTP ile Türk Tarım Politikaları uygulamaları arasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Uygulamalarda ki bu farklılıklar uyum sürecinde ki Türkiye'ye ciddi bir şekilde etkilemektedir. Bu farklılıklar sadece salt arazinin işleme şekli, tarımsal teknoloji kullanma kabiliyeti, analizler ve su kaynaklarının doğru kullanımı, ürün seçimi ve tarımsal finansmanlar ile teşvikler değil, aynı zamanda buna yönelik müdahaleler ve sürekli kontrol altında tutulan bir tarım politikası ile ciddi farklar görülmektedir.

Topluluk içerisinde tarım nüfusunun azaltılması, işletme sayısının düşmesi ve var olan işletmelerin büyütülmesi esas alınmış ve geçen süreç içerisinde bu girişimde oldukça başarılı adımlar atılmıştır. Türkiye'de ise ne tarımsal nüfusun, ne işletme sayısının azaltılması, ne de işletmelerin büyütülmesi ve modernleştirilmesi konusunda bir politika izlenmektedir.⁸ Tarım ve kırsal alan, Türkiye'nin sosyo-ekonomik yaşamında önemli bir yer tutmaktadır. Bunu rakamla ifade edilecek olursak, ülke nüfusunun %35 kırsal alanda yaşamakta, tarım istihdam katsayısı %34 ve GSMH katsayısı ise %11 civarındadır. AB'de ise bu veriler daha düşük düzeyde bulunmaktadır. 1 Ocak 2009 yılı itibari ile 27 üyeli AB'nin istihdamında tarımın payı %6 civarında iken GSMH ise %2 altındadır.⁹

Topluluk ve Türkiye'de görülen önemli farklardan birisi de pazarlama ve organizasyon yapılarıdır. Avrupa Topluluğu'nda üreticiler, üretici birlikleri ve kooperatifler şeklinde örgütlenmişler ve bu tür örgütler çatısı altında toplanmış üreticiler gerekli olan yardımı oluşturulan fonlardan elde etmektedirler. Türkiye'de ise hala örgütlenmede ilerleme sağlanamamış ve çiftçi ihtiyacı olan yardımı alamamaktadır.

Türkiye'de kooperatiflerin güçlendirilmesi yönünde bir politika oluşturulmamıştır. Üretimin kontrol altına alınması ve garanti eşiği ile pazarda uygulanana müdahale fiyatları ve eşik fiyatları göze çarpmakta ve tarım uygulamalarında kayıt altına alınamayan üretim fazlalıkları ciddi problemler oluşturmaktadır.

Tarımsal uygulamalardaki OTP ve Türk Tarımı farklarından birisi de, fiyat uygulamaları ve destek politikaları olarak sayılabilir. Fiyatlar ve yardımlar ile ilgili farklar¹⁰, AT' de tarım ürünlerinin yaklaşık %97'si fiyat politikalarıyla korunmakta, Türkiye'de ise fiyat destekleme politikasına konu olan ürünler 1980'li yıllardan itibaren giderek azalmaktadır. FEOGA desteklemenin en önemli kalemi sayılırken, Türkiye' de destekler çok farklı kısımlardan ve yerlerden yapılmaktadır.¹¹

⁸ G. Eraktan, "OTP ve Tarımsal Alanda Türkiye-AB İlişkileri", "Gümrük Birliği Sonrası Türkiye Tarımı", Tarım Haftası 1996 Sempozyumu: Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye Tarımı tebliği, TCZB Kültür Yayınları no.30,1997,s.108

⁹ Günaydın, Gökhan: Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası Türkiye Tarım Sektörü İçin Bir Çıkış Yolu Olabilir mi? <http://www.zmo.org.tr>, Erişim: 19.09.2009

¹⁰ R. Aydın, "Tarım Ürünlerini Destekleme Politikalarıyla İlgili Özel Sektör Görüşü Sorunlar ve Öneriler", Tarımsal Ürünlerde Destekleme Politikaları, İzmir Ticaret Borsası Yayınları, Yayın no46, İzmir 1992, s.79

¹¹ Atakan, Mehtap: Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası ve Türkiye'nin Uyumu, Uzmanlık tezi, Ankara, 1998,s.104

Avrupa Topluluğu'nda her ürün için ihtiyaç duyuldukça, yeni düzenlemelere gidilebilmekte yani yeterince esnek bir tarım politikası uygulanmaktadır. Türkiye'de ise destekleme politikası daha çok siyasal seçimlere bağlı olarak fiyat ayarlamaları yapan bir yapıya sahiptir.¹² Bu farklılıklar net bir şekilde görünmektedir.

Oluşan farklardan diğeri de, Avrupa Topluluğu OTP' da Birliği oluşturan üye devletlerinin ortak kararı ile hareket ederek, topluluk üye devletlerinin politikasına göre karar almamaktadır. Türkiye'de devlet politikaları ve siyaset değişimleri ile tarım uygulamaları ve politikaları da yön değiştirebilmektedir. 2001 yılı itibari ile Türkiye'de AB'ye uyum süreci altında doğrudan gelir desteği sistemi uygulanmakta ve OTP' ye uyum çalışmalarını sürdürmektedir.

Ankara Anlaşması ve 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nda belirtildiği gibi taraflar tarımsal uygulama ve gelişmelerini birbirilerine bildirmekle yükümlüdür.¹³ Fakat Türkiye'nin topluluğa karşı dezavantajlarından en önemlisi FEOGA'dan tam üye olmadığı içim yararlanamıyor olmasıdır. Türk tarım ürünlerinin FEOGA gibi bir koruma mekanizmadan yararlanamıyor olması, bu ürünlerin, rekabet gücünü oldukça indirmektedir. Bununla birlikte uyumla ilgili sorunlar, Topluluk bütçesi ile Türkiye tarımının bütçesi de ele alınarak değerlendirilmelidir. OTP' de topluluk bütçesi ile hareket edilmekte, Türkiye ise kendi bütçesinden ayırdığı kaynaklar ile kendi imkânları ile bu politikayı sürdürmektedir. AB ile Türkiye arasında ki asıl fark ve sorunlarda buradan kaynaklanmaktadır. Geçmişte AT'de OTP' ye uyum sürecinde Türkiye'nin yaşamış olduğu sorunları yaşamıştır. Yalnız Topluluk alınan ortak kararlarla sorunları en az seviyeye indirmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki, FEOGA kapsamında yardım ve garanti destekleri, Türk Tarımı için uyarlanacak olursa, AB içerisinde ciddi sorunlar yaşanması kaçınılmazdır.

Topluluk içerisinde üretilen ürünlere karşı Türkiye OTP' ye uyum sağlayabilmesi için alternatif ürünler üzerinde yoğunlaşmalı, üretim fazlası vermeyen ve destek ihtiyacı az olan ürünler üzerinde üretim planlaması ile uyum çalışmalarında farklı bir yol izlemelidir. OTP içerisindeki organizasyon yapılarına benzer organizasyon şeması oluşturmalı, kooperatifler, üretici birlikleri gibi gerçek amaçlı projeler üzerinde, altyapı çalışmaları ile uyum sürecinde olumlu adımlar atılmalıdır. Rekabet gücü fazla olan bitkisel ve hayvansal ürünler ilk planda önem sırasına göre üretim planlamasına alınır ise daha kolay OTP' ye entegre sağlanabilir. FEOGA oluşturulmasından bugüne kadar oldukça yurt içi tüketimde ve hammadde kaynağı olması açısından önem arz eden ürünler ve bunları işleyen büyük işletmeler tam destek altında kontrollü şekilde üretim yaptırılmalı ve dış piyasada bu alanlarda rekabet gücü artmış ve üretimin ayıt içinde kalması sağlanarak kontrollü şekilde ilerlemesi sağlanabilmelidir. OTP' de uyum sürecinin kısılması ve geçişin daha rahat olması için, tarım sektöründe altyapının oluşturulmasına, toplam üretimin büyük bir bölümünü kapsayan, ihracatta da önemli payı olan ve OPD kapsamında yer alan ürünlerden üretilmeye başlanması gerekmektedir.

¹² C.Arikbay, Avrupa Topluluğuna Tam Üyeliğin Türkiye'nin Tarımsal Ürünler Üretimi, Fiyatları ve Dış Ticaretinde Yaratacağı Olası Değişmeler, Milli Produktivite Merkezi Yayınları:479, Ankara, 1992

¹³ <http://www.tarim.gov.tr>, erişim. 15.09.2009

4.OTP' ye Uyumla İlgili Başlıklar

Teknoloji ve Prodüktivite

OTP' de uygulanan tarım teknolojisi ve teknikleri sürekli yenilenen teknolojilerin uyumlulaştırılması ile verimliliğin artışı ve üreticinin maksimum faydayı sağlamasına neden olmuştur. Türkiye' de tarım arazilerinin varlığı ve coğrafi ile iklimsel özellikler ile toprak verimliliği açısından değerlendirildiğinde oldukça zengin bir kaliteye sahip olduğu ortadadır. Fakat son yıllarda 50 dekardan büyük 500 dekardan küçük işletmelerin sayısında ciddi bir artış izlenmektedir.¹⁴ Arazi sahibi olunması kiralık arazi kullanılmaması, arazilerin miras ve benzeri yollarla küçük parsellere bölünmesi ve ayrıştırılması ile küçük işletmeler oluşmaya başlamış, bu işletmelerinde alım gücü yüksek olmayan yeni teknolojilerin kullanımından uzak öz kaynaklarıyla işletmeyi idare eden bir sektör oluşmaya başlamıştır. Topluluk içerisindeki OTP'yi genişleten ilerlemeyi sağlayan en önemli etkenlerden birisi de üretici birlikleri, kooperatifler ve sektörel örgütlenmelerdir. Gübre ve ilaç kullanımının efektif olmaması, bölge arazi yapısı ve iklimine uygun toprak işlememe ve bilinçsiz bir tarım uygulaması OTP' ye uyum aşamalarında ciddi şekilde geri kalınmasına neden olmuştur.

Pazar ve Fiyat

Üretici gelirinin yükseltilmesi ve dış piyasalara karşı koruma mekanizmalarıyla iç piyasada üretim destekleri ile kontrollü bir ilerleme sağlanmakta olan OTP' de doğrudan gelir desteği uygulanmaya başlamış olan Türkiye' de değişen siyasi politikalar ve uyum sürecinin sürekli güncelleştirilmesi ile bu anlamda üreticinin küçük işletmeler haline dönüştürülmemesi, fiyat ve garanti koruma mekanizmalarının OTP benzeri bir yapılanma ile geliştirilmesi gerekmektedir. Türkiye' de Tarıma destek çok uzun bir süre başta Ziraat Bankası ve diğer bankalar ile tarım kredi kooperatifleri tarafından finanse edilirken, desteklerden dolayı ortaya çıkan zararları da hazine üstlenmiştir.¹⁵ FEOGA 27 üyeli bir topluluğun sürekli ve devamlılık arz eden en önemli politikasının finansör ve garantörlüğünü üstlenmiştir, buna karşın Türkiye' deki siyasal dalgalanmalar ve değişimlerden etkilenen tarım sektöründe FEOGA benzeri bir uygulama yapılması hem mali açıdan hem de uygulamaların kayıt altında izlenebilir olması ile bilinçli bir tarım yapılması açısından oldukça zor bir dönemde uyum çalışması yapmayı gerektirmektedir.¹⁶

Türkiye'de 2001 yılında uygulamaya konulan Doğrudan Gelir Desteği ile OTP' ye uyumla ilgili atılan en ciddi adımlardan birisidir. Bu adım sanayileşmiş ve gelişmiş ülkelerde dâhil(ABD ve AB dâhil) son yıllarda uygulanırken, Türkiye'de ise 14 Mart 2000 tarih itibari ile uygulanmaya başlanmıştır. Buradaki hedef çiftçilere yönelik birim alan başına doğrudan gelir desteği (DGD) sağlanması ve bu amaçla oluşturulacak çiftçi kayıt sistemi uygulamalarının olası sonuçlarını belirlemek amacıyla pilot proje uygulaması başlatılmıştır.¹⁷ Bu amaçla ilk etapta Adıyaman, Ankara, Antalya ve Trabzon'da sınırlı sayıda üreticiye dekar başına 5 \$

¹⁴ Gürsel, Seyfettin ve Karakoç, Ulaş: Türkiye'de Tarımın Yapısı Değişiyor, BETAM Araştırma Notu, 2009, s.3

¹⁵ Aydın, Fazıl: Türkiye ve Avrupa Birliğinde Tarım Sektörünün Vergilendirilmesi, Asil ya. İstanbul,2007,s.23

¹⁶ Rıdvan Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, Eskişehir, 1995

¹⁷ Resmi gazete: Doğrudan Gelir Desteği ile İlgili Bakanlar Kurulu Kararı ve Uygulama Tebliği, 1/3/2000 Tarihli ve 2000/67 Sayılı Kararname, Sayı:23993/1

daha sonra ise bu miktar 10.TL çıkartılarak,¹⁸ en fazla 200 dekara kadar ödeme yapılmıştır. Daha sonra bu uygulamanın Türkiye genelinde sürdürülmesi kararı alınmış ve uygulama yaygınlaştırılmış, Çiftçi Kayıt Sistemi ile 2001 yılında 11,8 milyon hektar tarım arazisi ve 2 milyon 182 bin çiftçi kayıt altına alınmıştır ve 2001 yılında DGD olarak 1 katrilyon 200 milyar lira ödeme yapılmıştır.2002 yılı itibari ile DGD’ inde düzeltme yapılmış ve hektar başına 13,5 TL ve 2003 yılında yapılan değişiklikle 15 TL çıkartılarak, arazi miktarı 500 dekara çıkartılmıştır.¹⁹

DGD ile tarım üreticilerine doğrudan gelir sağlanması ve tarımsal ürün fiyatlarının da piyasa güçleri tarafından belirlenmesi öngörülmektedir. Böylece, tarımsal yardımlar hedeflenen kitleye gitmesi sağlanırken, uygulamalardaki ortaya çıkan eksiklikler giderilecektir.

Türkiye’de tarım sektörü incelendiğinde, tarımsal işle ilgili işletme sayısı oldukça fazla ve küçük üreticilerin tarımsal gelir seviyesi düşük görünmektedir. Ayrıca çiftçi kayıt sisteminin tam olarak işlememesi hedef kitlenin belirlenmesinde ciddi sorunları çıkarmaktadır. Çünkü hedeflenen kitle kapsamında, üreticilerin hemen hemen hepsine tarımsal yardımda bulunması söz konusu olacak, başka bir ifade ile ürün yerine üreticiye yardımda bulunacaktır ve böylelikle mali bakımdan aşırı bir yük ortaya çıkacaktır. Halen bazı tarım sektöründe çalışan bazı bölüm destekleme fiyat politikasının kapsamı dışında kalmaktadır. Sistemin tam olarak net karışık olmasından olmamasından dolayı, bazen bu uygulamanın kaldırılması gündeme gelmektedir. Sistem devamlı olarak uygulanacak ise net olarak hangi ürünleri kapsayacağı açıklanmaması gerekmektedir.

Finansal Yapı Değerlendirmesi

Türkiye FEOGA gibi bir yapıya sahip olmadığı için, tüm harcamaları kendi bütçesinden ayırdığı kaynaktan tarım harcamaları için kullanacaktır. Bu FEOGA kadar güçlü bir finansman mekanizması değildir. Sanayi için hammadde oluşturan en önemli sektörün tarım olduğu varsayılırsa, bu anlamda üreticinin refah seviyesini yükseltici bir takım finansal önlemler alınması zorunlu kılınmaktadır. OTP ile yapılan yardımları üye olmadığı için alamayan Türk Tarımı, doğrudan gelir desteği uygulaması ile bir anlamda finansal kaynak oluşturmuş ama FEOGA benzeri bir fon ile bu yapının işlerlik kazanabileceği bir hale dönüşmesine zaman içinde ihtiyaç duyacaktır. Üretici gelirlerini destekleyen ve refah seviyesini yükselten bir uygulama ile OTP’ de yapılan uygulamalar benzeri bir uygulama sektörel anlamda olumlu adımlar atılmasında yardımcı olabilmektedir.

Devlet destekleri ile birlikte, çok düşük faizli krediler, bölgesel uygulamalara yönelik destekler ve kırsalın verimsiz olan yerlerinde üretime teşvik edici girişimler tarımın ciddi anlamda ele alınması ve finansal mekanizma ve kontrolün OTP’ ye uyum için gerekliliğini ortaya koymaktadır.

¹⁸ <http://www.tbmm.gov.tr>: TBMM Tutanak, 2008, Erişim, 04.09.2009

¹⁹ Bayraç, H.Naci ve Yenilmez Fusun: Türkiye Ve AB Tarım Sektörlerinin Karşılaştırılması, e-ekonomis dergisi, 11/2005,s. 10

Tüketiciyi Koruma Mekanizmaları

Avrupa Topluluğu için tüketicinin yaşamı ve gerekli olan gıdanın günümüz teknolojik gereklerine uygun olarak üretilmesi, gıda güvenliğinin ve kalite güvencesinin sağlanması dünya gıda ticaretinin de önemli başlıklarıdır. Avrupa Topluluğu ülkeleri bu amaca yönelik ISO 9002–2000 ve ISO 14000 gibi standartları geliştirmiştir. Topluluk tehlikeyi önceden belirleyerek gerekli tedbirleri alan ve riskleri azaltan veya ortadan kaldıran HACCP (Hazard Analysis Critical Control Points- Tehlike Noktalarında Kritik Kontrol Analizi) yöntemi kullanılmaya başlamıştır. Aynı zamanda sistemin gereği olarak GAP (Good Agricultural Practice- (Doğru Tarım Uygulamaları), GHP (Good Hygiene Practice- Doğru Hijyen Uygulamaları) ve GMP (Good Manufacture Practice (Doğru Üretim Uygulamaları), gibi kurallar gıda güvenliğini ve kalite güvencesini gerçekleştirmekte, kontrol altına almaktadır.²⁰ Bütün bu tedbirlerle Avrupa Topluluğu istenmeyen koşulları ve tüm olumsuzlukları engellemeye çalışmaktadır.

HCCP günümüzde artık pek çok ülkede kullanılmaktadır. HACCP temel olarak yedi ilkedен oluşmaktadır;

- Tehlike analizinin yapılması,
- Kritik kontrol noktalarının saptanması,
- Kritik limitlerin oluşturulması,
- Kritik kontrol noktalarının izlenmesi için sistemin oluşturulması,
- Kontrol altında olmayan noktaların izlenmesi ve varsa düzeltici faaliyetlerin
- Oluşturulması,
- Sistemin etkili bir şekilde işleminin denetlenmesi için kontrol Prosedürlerinin oluşturulması,
- Bu ilkelerin uygulanması için prosedür ve kayıtları kapsayan dokümantasyon sisteminin oluşturulması²¹

Birliğin yaşadığı BSE krizi gibi problemlerdeki kontrol ve takip mekanizmasını geliştiren bu uygulamalar, tüketiciye oldukça ciddi avantajlar sağlamaktadır. Bununla birlikte 2000 yılında “Beyaz Kitap” Komisyon tarafından yayınlanmış gıda güvenliği ile ilgili kararlılığını ortaya koymuştur.

EFSA Avrupa gıda güvenliği Otoritesi gibi kuruluşlar, sürekli hijyen, ve gıda sağlığı ve güvenliği ile ilgili takipler yapılmaktadır. ISO 22000 Standardına Göre Sistem İçi Etkileşim, paketleme ve ambalajlama ile ilgili gelişmeler ve bununla ilgili kontrol mekanizmaları da oldukça etkili girişimlerde bulunmaktadır. EFSA yaptığı son araştırmalarda araştırma konusunu gıda güvenliğinin başlangıç zinciri olan toprak toksisitesi ve bunun engellenmesi ile toprak tiplerini analiz edilmesi, kontrolü üzerine yapmış ve bu konudaki kararlılığının ciddiyetini ortaya koymuştur. Tüketici sağlığının korunması ve buna karşılık oluşacak sorunların engellenmesi adına kesin ve kararlı adımlar atan Topluluk, OTP uygulamalarını iç ve dış pazara aynı şekilde kesintisiz uygulamaktadır.

²⁰ Kautz, Rene: Gemeinsame Agrarpolitik der EU, Grin Verlag, München 2007,s.9

²¹ AB Vizyonu: <http://www.abvizyon.com/1211.htm>, Erişim. 12.09.2009

Türkiye’de ise tüketicinin korunması ile gereken adımlar 2003 yılında atılmış, uyum süreci altında yeni yasa ve kanunlar çıkartılmıştır. Bu çerçevede İstanbul, Ankara ve İzmir’de Tüketici Mahkemeleri kurulmuştur. Şayet Tüketici mahkemelerinin sayısı gereksinime göre arttırılacaktır. Ama bu Tüketici Mahkemeleri 250 avro üzeri olan uzlaşmazlıklara bakmaktadır, 250 avroya kadar olanlara ise hakem heyetleri bakmaktadır. Ancak tüketicilerin, üreticilerin ve tüketici organizasyonlarının bu yeni yasal düzenlemeler hakkında en kısa sürede bilgilendirilmeleri gerekmektedir. Kısa sürede anayasadaki değişiklikler uygulanmaya konulmalı ve gerekli hukuki alt yapılar oluşturulmalıdır. Vatandaşları yapılan hukuki düzenlemeler ve hakları hakkında bilgilendirilmelidir.

5.SONUÇ

Tarım sektörü, diğer sektörlerden farklı olarak, sürekli kontrol altında tutulması gereken ve planlı üretim yapılması gereken bir sektördür. Dış etkenlerden çok kolay etkilenebilen ve verimliliğini oldukça değiştiren birçok değişken faktörü bir arada bulunmaktadır. Topluluk ilk kurulduğu tarihlerde, Ortak bir tarım politikası ile birlikte ihtiyaca yönelik bir planlama yapmış ve gelişen dünya ile birlikte bu ortak tarım politikasının da gündeme göre reformlara ve sürekli yenilenmeye ihtiyacı olmuştur

Tarım sektörünün ulusal katkıya sağladığı pay, sektörde çalışan aktif nüfus ve hem sanayi için hammadde temin eden hem de temel ihtiyaç maddelerini üreten sektör olması açısından oldukça ciddi bir önem arz etmektedir. 1927 yılındaki tarım sayımı ile Türkiye’ de tarıma verilen destek dikkat çekmektedir. Her beş yıllık kalkınma planı ile tarımda uygulanmakta olan yöntemler ve destekler ile ilgili yenilikler yapılmaktadır. Ortak Tarım Politikası’na uyum ile ilgili girişimler Tarım Sektörü için olumlu adımlar atılmasına verimlilik ve kalitenin artmasına neden olmuştur. Topluluk içerisinde, özellikle 1980’ yılından sonra süt ve süt ürünlerinde ciddi bir artış olduğu ve ürün fazlasının oluşmaya başladığı görülmektedir. Bununla birlikte doğrudan ürüne yönelik desteklemeler OTP’ ye mutlak bir reform içerisinde yeniden yapılanmaya gidilmesi yönüne itmiştir. FEOGA ciddi bir bütçe ile hareket etmekle birlikte, daha önceleri ürüne direk destek ile ilgili kısımlardan daha çok, kırsal kalkınmaya destek olunması amacına hizmete yönelmiştir. Türk tarımı doğrudan gelir desteği sistemini uygulamaya başlamış, OTP’ de uygulanan sistemin benzerini ürüne yönelik doğrudan destek ödemeleri ile gerçekleştirmeye başlamıştır. Burada önemli olan OTP’ de gerçekleştiği gibi ürün fazlası ve stok maliyetlerinin önceden planlama dâhiline alınıp önlemler serisinin hazırlanmasıdır. Doğrudan gelir desteğinin tam olarak efektif şekilde uygulanabilmesi için, eksiksiz şekilde bir tarım sayımı ile envanteri yapılması ve kayıt altındaki çiftçilerin kesinlikle ilgili ürünle çalıştığı tespit ve kontrol altına alınmalıdır. Doğrudan gelir destekleme sistemi birçok açıdan çok yararlı görünse de, uygulamada doğacak aksaklıklar ciddi mali sorumluluklar üstlenilmesine neden olacaktır. Kayıt dışı kalan üretim ve çiftçilere yapılacak doğrudan gelir desteği uygulaması, olmayan ürünlerin piyasada destek görmesine ve bu konudaki sektörel gelişmenin olumsuz etkilenmesine yol açacaktır.

Katma Protokol ile öngörülen Türk Tarım Sektörü beklenen gelişmeyi sağlayamamıştır, tam üyelik başvurusu ve komisyonun tarım ile ilgili olumsuz görüşlerde bunu destekleyici özelliktedir. Türkiye için Avrupa Stratejisi uygulanmasını öngören Komisyon, OTP’ ye uyumlaştırma çalışmalarında, Türk Tarım sektörünün ciddi atılımlar yapması gerektiğine değinmiştir. Bununla ilgili olarak topluluk müktesebatının kendi hukuk sistemine dâhil

edilmesini önermiştir. 6 Mart 1995 yılında 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı sonrasında, işlenmiş tarım ürünleri gümrük Birliği dâhiline alınmış, OTP' ye uyum gösterecek tarım sektöründeki gelişmelerin topluluğa bildirilmesi kararı alınmış ve tarım ürünleri kapsam dışı bırakılmıştır. Bu gelişmenin ardından 1998 yılında tercihli ticaret rejimi ve malın menşei ile ilgili kuralları içeren 1/98 sayılı Ortaklık konseyi Kararı 25 Şubat 1998 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye' de üretilen malların serbest dolaşıma tabi olmaması ve Topluluk içerisinde üretilen ürünlerin aldığı destek ve pazar haklarına sahip olmaması dezavantajlar, üçüncü ülkeler ile tarım ürünleri ticareti yapmak açısından da bir yaptırım olmaması adına avantaj olarak görünmektedir. Tarım ürünlerine uygulanan desteğin devamlılığı ve aynı haklara sahip olarak destek görmesi ya da kaldırılması tüm bu politikaların uygulamalarının devamı ile uyumlaştırma çalışmaları hız kazanacaktır. Birlik her üye devletin üyeliğinden önce bütçe yönetimi ile ilgili olarak, üye olacak devletin, tarımsal harcamalarını kısma yoluna gitmektedir. Türkiye'nin tam üyeliği öncesi olacak bu tür bir uygulama, Türk Tarımını destekleri azaltılmış bir şekilde kendi politikasını oluşturması gereksinimi ve bunun hızlandırılması ihtiyacı olduğunu ortaya koymaktadır. Topluluğun malın menşei ve sağlık güvenceleri ile ilgili tam sertifikasyon yapılmadığı ve bunun kısıtlı işletmelerde uygulandığı ile ilgili soru işaretlerine sahiptir. EFSA gibi kuruluşların gıda sağlığı ve güvencesi sistemlerinin planlama dâhilinde daha sıkı ve tam doğru çalışır halde sektöre uygulanması gerekmektedir. Gümrüklerde bu mallarla ilgili sorunlar yaşanmaması için, özellikle gümrüklerin bu konularda ihtisaslaşması ve uygulamalara hazırlanması gerekmektedir.

Türk tarım sektöründe arazi işleme sorunları, bilgisiz toprak işleme, uygun olmayan üretim şekli plansız ilaçlama ve gübreleme ile arazi yapısına uygun olmayan ürün seçimi ve bunların üretimi ile ilgili oldukça kayıplar yaşanmaktadır. Doğrudan gelir desteğinin en büyük avantajlarından birisi de ürünün o bölgenin coğrafya ve iklim özellikleri ile doğru işlenmesine bağlı olarak doğru orantılı şekilde artış göstereceği ve bunun teşvik edici bir unsur olduğudur. Bununla birlikte teknolojiye uzak ve araziye efektif kullanamayan bir üretici sektörün küçük ve orta işletmeler boyutunda kalmasına ve gelişmenin eksik şekilde ve yavaş ilerlemesine neden olmaktadır. Topluluk içerisindeki çiftçi organizasyonları, üretici kooperatifleri gibi yapılar oldukça güçlü şekilde hem üretime hem de ürünlerin pazarlanmasına yönelik destek olmakta, aynı girişimler Türkiye için sınırlı sayılarda kalmaktadır. İşletmelerin daha da büyük arazileri işleyenlere doğru ve ortak bir ürün verimliliği düşüncesi ile hareketi pazardaki payı arttıracak ve gelecek dönemde yeni yatırımlara doğru şekilde adım atılmasını sağlayacaktır. Tüm bunlarla birlikte üretimin kayıt dâhiline alınması ve gelir desteklerinin adil ve doğru yerlere yapılmasını sağlayacak unsurlar olacaktır. Tarımın desteklediği ve hammadde temin ettiği sanayiler ile işbirliği yapılar, hammadde ihtiyaçlarına uygun ve teknolojisi yüksek uygulamalarda daha efektif üretimin hâkim olduğu planlamalar yapılmalıdır. Tarım ürünlerinin kapsam dışında kalması müzakerelerde karşılıklı görüşmelerin ve isteğe bağlı kapsam dışı bırakılmasına bir neden değildir. Desteklemelerde ciddi farklar ve Türk Tarımı'nın OTP' den yararlanamıyor olması tarım ürünlerinin kapsam dâhiline girmesini uzaklaştırmaktadır. Müdahale edilen ürünler ve bölgesel farklılıklar göz önüne alındığında, uyumlaştırma çalışmalarında bile farklı ürünlerin desteklendiği ve bu ürünlere ait alt sektörlerinde bunlardan oldukça etkilendiği görülecektir. Türk Tarımı OTP' ye tam uyum sağlamış olsa bile; kendi ihtiyacına bölgesel ve iklimsel özelliklerine bağlı farklı ürünlere değişik uygulamalar yapmak isteyecektir. Bununla birlikte OTP bu değişik uygulamaların hepsinde tam bağımsız hareket özgürlüğü tanımayacak ve sınırlı uygulamalar ile istediği ürüne OTP dâhilinde müdahale edebilecektir. Bu durumda OTP konusunda tam uyum için,

Türk Tarımında ürün bazında tek tek kendi şartlarını ortaya koymalıdır. İlk aşamada Türk Tarımının OTP ile aynı ürüne aynı tavrı takınacağı ürünler seçilerek uygulamalar başlatılmalıdır. Bu sadece Topluluk ile Türkiye tarım ürünleri ticareti ile ilişkili değil, üçüncü ülkelere karşı yapılan ticaret dengesi adına da oldukça önem arz etmektedir. Uyumla ilgili diğer bir konu da, istatistik ve kayıt altına alınan üretim ile ilgilidir. Tarım sayımları dışında ciddi bir envanter oluşturulması bölgesel uygulamaların tek tek kayıt altına alınması ile kırsal kalkınmaya öncelik verilmesi gerekmektedir. Üreticiye ve ürüne doğrudan gelir desteği sisteminin uygulanabilirliği açısından ve üretilen ürün maliyet stok ve üretim maliyetleri açısından da oldukça ciddi önem arz etmektedir. Sistematik şekilde bir tarım kayıt envanteri oluşturulmalıdır. Salt tarım ürünlerindeki gümrük vergilerinin ortadan kalkması ve tarım ürünlerine serbest dolaşım hakkı getirilmesi ile ilgili bir uyumlaştırma beklenen geliştirici sonuçların yakalanmasını sağlamayacaktır. Bununla birlikte aynı ürünlerin hammadde olduğu alt gruplardaki veya diğer sektörlerdeki ürünlerin ve bunların yan ürünlerinin de değerlendirilmesi, işlenmesi, sanayide karşılık görmesi toplulukça desteklenmesi bir bütün olarak algılanmalıdır. Türk Tarımı OTP' ye tam üyelik çerçevesinde uyum göstermek durumundadır. Dünyadaki uygulamalarda ve OTP' de yapılan uygulamalardaki zaman içinde gelişen eksikliklere dikkat edilerek bir reform paketi hazırlanmalı ve OTP'nin karşılaştığı ve acil yeni reform paketi ihtiyaçlarına yol açmayacak girişimlerde bulunulmalıdır. GATT kurallarına tam uyum OTP'nin de geleceğini çizen bir anlaşma olarak çok daha önemli görünmektedir. Avrupa Birliği'nin genişlemesi ve buna neden olan diğer kriterler tarım dışı etkenler olarak değerlendirilirse, tarımda yapılacak hızlı reformlar uygun gelişmeye olanak sağlamayacaktır. Verim ve uygulamanın daha temel ve sistematik şekilde ilerlemesi gereken ve bunun kısa zamanda oluşturulabilecek bir yapı olmadığı düşünülerek tam üyelik olsa dahi, tarım alanının kendi sektörel gelişimini yapısal reformlarını zaman içine yayarak daha sağlam bir Türkiye Tarımı ile üyelik sürecine dâhil olunması yolunda oldukça ciddi adımlar atılmalıdır. Üyelik sektör üyeliğe hazır gösterildiğinde değil, üyelik devam ederken sektörün kendini hazır görmesi ile tam üyelik olacaktır.

Kaynakça

- AB Vizyonu: <http://www.abvizyon.com/1211.htm>, Erişim. 12.09.2009
- Altrichter, Christian: Die gemeinsame europäische Agrarpolitik, Grin Verlag, München, 2007
- Atakan, Mehtap: Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası ve Türkiye'nin Uyumu, Uzmanlık tezi, Ankara, 1998
- Aydın, Fazıl: Türkiye ve Avrupa Birliğinde Tarım Sektörünün Vergilendirilmesi, Asil ya. İstanbul, 2007
- Bayraç, H.Naci ve Yenilmez Fusun: Türkiye Ve AB Tarım Sektörlerinin Karşılaştırılması, e-ekonomis dergisi, 11/ 2005.10–13
- Björn, Schwarz: Die Auswirkungen der EU-Agrarpolitik auf Entwicklungsländer, Tectum Verlag, 2009
- C.Arikbay, Avrupa Topluluğuna Tam Üyeliğin Türkiye'nin Tarımsal Ürünler Üretimi, Fiyatları ve Dış Ticaretinde Yaratacağı Olası Değişmeler, Milli Produktivite Merkezi Yayınları:479, Ankara, 1992

- Fındıkcı, Aydın: Entstehung, Entwicklung und Wirtschaftliche Bedeutung der Regionalpolitik der EU und Ihre Strukturinstrumente, Zeitschrift für Europa Studien, No.1, 2005, s.149–169
- G. Eraktan, “OTP ve Tarımsal Alanda Türkiye-AB İlişkileri”, “Gümrük Birliği Sonrası Türkiye Tarımı”, Tarım Haftası 1996 Sempozyumu: Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye Tarımı tebliği, TCZB Kültür Yayınları no.30, 1997
- Günaydın, Gökhan: Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası Türkiye Tarım Sektörü İçin Bir Çıkış Yolu Olabilir mi? <http://www.zmo.org.tr>, Erişim: 19.09.2009
- Gürsel, Seyfettin ve Karakoç, Ulaş: Türkiye’de Tarımın Yapısı Değişiyor, BETAM Araştırma Notu, 2009
- Käßer, Anja-Maria: Die gemeinsame Agrarpolitik der EU vor dem Hintergrund der Osterweiterung, Diplomarbeit, Berlin, 2002
- Kautz, Rene: Gemeinsame Agrarpolitik der EU, Grin Verlag, München 2007
- Palabıyık, M.Serdar: Avrupa Birliği, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2008
- Pfetsch, Frank. R: Die Europäische Union, UTB, München, 2005
- R. Aydın, “Tarım Ürünlerini Destekleme Politikalarıyla İlgili Özel Sektör Görüşü Sorunlar ve Öneriler”, Tarımsal Ürünlerde Destekleme Politikaları, İzmir Ticaret Borsası Yayınları, Yayın no46, İzmir 1992
- Resmi gazete: Doğrudan Gelir Desteği ile İlgili Bakanlar Kurulu Kararı ve Uygulama Tebliği, 1.3.2000 Tarihli ve 2000/67 Sayılı Kararname, Sayı:23993/1
- Rıdvan Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, Eskişehir, 1995
- <http://www.tarim.gov.tr>, erişim. 15.09.2009
- <http://www.tbmm.gov.tr>: TBMM Tutanak, 2008, Erişim, 04.09.2009